

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
IJTIMOIV FANLAR KAFEDRASI

ZAMONAVIY METODOLOGIYA KONTEKSTIDA **ISLIM ILMIY-MADANIY VA FALSAFIY MEROSI**

Xalqaro ilmiy konferensiya
2022-yil 27-may

Navoiy – 2022

Ки ўро бе даҳонаш хон⁵¹

Таржимаси:

Эй, дил, уни жон ила иста.

Тилсиз, уни забонсиз иста.

У ёр шундай бир ёрдирки,

Уни сўзсиз, даҳансиз иста.

Демак, бу ерда қалб ҳақида гап кетяпти, демак **руҳий қалб** билан ўқиш, бу-тилни, комни ишлатмай ўқишдир. Бу билан тасаввуф таълимотида руҳий оламни билишда моддий кўз, моддий тил, ақлинг ожизлиги кўрсатиляпти.

Абдуҳолик Гиждувоний рубоийлари инсонни маънавий – руҳий камолотга етказувчи маънавий хазина сифатида кадрлидир.

НАҚШБАНДЛИК ТАРИҚАТИНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСЛАРИ

**Тешаев Н.Н. - БухДУ “Миллий ғоя , маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими”
кафедраси доценти, ф.ф.н.**

Abstract. In the following article the new approaches to the spiritual basics of the order of Naqshbandiyya is analysed from the viewpoint of the scholars of the Middle Ages. Also the levels of the reaching to the Almighty is considered as per views religious scholars.

Расули акрам Муҳаммад алайҳисалом ҳадиси шарифларидан бирида: “Уламо менинг ворисларим - меросхўрларимдир”, - деган эканлар.

Ҳаётбахш зиёсининг таъсири тоабат етадиган ҳазрат Боҳоуддин Нақшбанд, қуддуса сирруху, ана шундай Худо ёрлақан алломалардан бири эди. У маънавий устози Абдулҳолик Гиждувоний ўғитларидан “Хуш дар дам, назар бар қадам, сафар дар ватан” сўзларига амал қилди. Хожа Баҳоуддин аввалги даврларда ўтган хилватнишин, тарки дунёкилиб, хужрадан ҳеч қаёққа чикмай , фақат ибодат қилибгина ўтирувчи дарвеш қалардарлар йўлидан бормаган. Алишер Навоий шуни таъкидлаб ёзади: “Яна сўрдиларки: “Сизнинг тарикингиз биноти не ишгадур?” Хожа Баҳоуддин дедиларки: “Анжуманда хилват, зоҳир юзидин халқ била ва ботин тарафидан ҳақ- субҳонаҳу ва таъоло била”¹⁸⁴. Яъни Нақшбандийлик тарикатининг асосий ақидалари хилватнишинликда, чиллаҳонада ўтириш эмас, балки хилват ва ҳаловатни анжуманда, дўстлар даврасида топиш; ҳақда ва ҳақиқатни излаб, нотаниш юртларда сарсон- саргардонликда юрмасдан, ўз ватани , юртининг шаҳру кишлоқларини зиёрат қилиш; зоҳирда одатдаги ишларда халқдан айрилмай, у билан ҳамнафас бўлиш, ботинда, яъни дилида ҳаммиша ҳақ таъоло билан яшаш керак. Нақшбандийлик тарикатида ҳам ясавия руҳидаги инсонпарвалик ғояси илгари сурилади, кибру ҳаво эса кескин қораланади. Нақшбандийлар ўзларининг айбларини сира яширмай, очик айтадилар, бу ҳам етмагандай, бошқаларнинг ҳам айблари, гуноҳларини ўз зиммаларига оладилар.

Нақшбандийлар яна ... “дер эрмишларки: бизнинг тарикимиз суҳбатдур ва хилватда шуҳратдур ва шуҳратда офат”. Яъни, солиҳлар “шуҳратда офат” борлигидан хилватда ўтириб, шуҳрат орттирмайдилар. Ва яна: “Хайрият жамиятдадур ва жамият суҳбатда. Бу шарт билаки бир-бирига нафи бўлунғай ва улча ул бузург буюрубдирларки... агар жамъи бу йўл солиҳлари бир-бири била суҳбат тутсалар, унда кўп хайру барокот...”¹⁸⁵.

Шу маънода сўфийлар, бўлғуси валийлар нодир инсонларнинг суҳбатида бўлишга жуда катта эътибор берганлар. Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий ўз асарларида ҳар бир валийни таърифлаганларида уларнинг замонасидаги қандай улуғ зотларнинг суҳбатига

⁵¹ Абдуҳолик Гиждувоний. Маслак ал – орифин. –В. 476.

¹⁸⁴Алишер Навоий Насоимул муҳаббат” Т.115-бет

¹⁸⁵Алишер Навоий “Насоимул муҳаббат” Т.132-бет

етишганликларини алоҳида таъкидлайдилар. Бинобарин, ҳадисда айтилганидек, азизлар суҳбатининг бир соати кўп йиллик мактаб, мадраса сабоғидан афзалдир.

Мол- дунё йиғмаслик, фақирона яшаш валийларнинг асосий шиорларидан бўлиб, Ҳасан Басрий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавийлар ҳам амалда фақирона яшаганлар. Буни Хожа Баҳоуддиннинг ўз шеърларида ҳам кўриш мумкин.

Ҳеч монe у ҳеч молам не?

Аз пайи ҳеч, ҳеч мо ғам не?

Жанда бар пўшт пушти гўристон,

Гар бимирем, ҳеч матом не?

Яъни:

Бизга ҳаю ҳашам на ҳожат?

Фақир, ночормиз, ғам на ҳожат?

Жанда бирга ўлсак, мозорда-

Дабдабали мотам на ҳожат?

Ҳазрат айни вақтда ҳимматсиз бошқалар обрўйи соясида яшашни қоралайди:

Ки токай гўри мардонро парасти,

Ба гирди гўри мардон карди, расти.

Яъни : Токай излагайсан паноҳ мардлардан,

Мардлар ишин қилиб, қутул дардлардан.

Агар Яссавий тариқатида “ўлмаи туриб ўлиш”, бу дунёга боғлаб турган ўткинчи ҳаю-ҳаваслардан ва умуман борлиқдан воз кечиб, “фано филлоҳ” мақомига етиш, доимо тоат-ибодат билан яшаш тарғиб этилса, Баҳоуддин Нақшбанд тариқатида эса тоат – ибодат бошқачатушунилади. Нақшбанд фикрича, “Ал-ибодату ашарату ажзаин (ибодат ўн қисмдан иборат) тисъатун минха талабул- ҳалали (ибодатнинг ўндан тўққиз қисми- ҳалол касб таълабига амал қилишдир) ва жузун ваҳидун минҳаъ саъирул- ибодати (ва шундан ўндан бир қисмигина- бошқа ибодатлардан - намоз, рўза ва бошқалар). Бу исломда сўнгги пайғамбар замонидан буён ўртача ташланган юксак маънавий таълимот эди.

Абдуҳолик Ғиждувоний кашф этган 8 та муқаддас манзил (калимоти қудсия) га Хожа Баҳоуддин яна 3 та манзил, даража қўшган: 1. Вуқуфи замонавий- вақт манзили. Бу манзилда солих ўз умрини қандай ўтказаётганлигини назорат қилади: агар савоб ишлар билан ўтказса худои таолога шукрона айтади, аксинча, гуноҳлар қилса, тавба – тазарру қилади.

2. Вуқуфи ғададий- ҳисоб-китоб манзили: хаёлан зикр, дуо, ниятларни назорат қилиш.

3. Вуқуфи қалбий солиқ ўз қалбида Аллоҳ зикри қанчалик теран нақшланиб қолганлигини назорат қилади. Баҳоуддиннинг бошқа кўпчилик сўфийлардан фарқи шундаки, у ҳар қандай валий, авлиё ҳам фақат намоз, дуо, ибодатлар билангина эмас, балки руҳни, кўнгилни камол топтириш билан бирга ҳалол меҳнат билан ҳам тирикчилик қилиши зарур , деб ҳисобларди.

Марказий Осиёдаги дарвешлик жамоаларининг асосий шартлари – уйланмаслик, оила қурмаслик, мол-дунё тўпламаслик, таъма қилмаслик, бировнинг ҳақиға кўз олайтирмаслик, бориға сабр-қаноат қилиб яшашликдан иборат эди.

Дарвеш- қалардарлар асосий иши сафар, саёҳат бўлиб, бирор меҳнатнинг этагидан тутмас эдилар. Улар умуман оила , бола – чақа кўрмай, тиланчилик, фақирлик билан кун-кечиришни, ўзларини бу дунё бойликлари, роҳат- фароғатларидан маҳрум қилиб, нафсларини жиловлаб, ҳеч кимга ва ҳеч нарсага муҳтожлик сезмай, гадоликда яшашни фахрли деб билардилар. Дарвеш - қаландарларнинг баъзилари уй-жойсиз, бошпанасиз, авлиёга икки дунё бир қадам, деб сафарларда, юрсалар, бошқалари- ўзлари танлаган пирлари, устозлари қошида билим, тарбия олишар ва хонақоҳга вақфлардан, хайр-садақалардан тушиб турадиган неъматлар билан яшар эдилар. Бухорода амирнинг маҳсус фатвоси билан шаҳар майдонларида пайшанба кунлари дарвеш – гадойлар, ҳеч кимсасиз ғариблар учун аҳолидан хайр- садақа йиғиб олинар эди. Бундай пайтларда дарвеш – қаландарлар бандаларнинг гуноҳларини, қиёмат кунндаги жазоларини эслатиб, “кўпинча Яссавий, Сулаймон Бақирғоний ҳикматларини ўқир эдилар.

Дарвешлар ўзларининг ташқи қиёфалари, жулдур ва қуроқ кийимлари билан ажралиб туришарди. Улар бошларига шайдойи дўппи, учи мўйнали қулоқ кийишарди. Қўлларида, муттақо- асо (ҳасса), белларида- камар, ёнларида ошқовоқ пўстлоғидан қилинган каду ёки кашкул осиб юришарди. Қулоқларини ёпишга- сайли, белбоғига тешиб ип ўтказилган тошсанги мурод, эгниларида яқтак устидан кийиладиган турли – туман, қуроқ матолардан ямаб- тикилган, енги қалта жанда ёки хирқалар бўларди. Баъзи дарвешлар бошқаларга сира ўхшамаслик учун қоплон пўстагини елкасидан ошириб, боғлаб олардилар.

Илгариги вақтларда Мовароуннаҳрда, хусусан Бухоро ва Марвда, шунингдек Хуронсон шаҳарларида минглаб, гоҳида ўн минглаб дарвешлар шу шаҳарлардаги ҳаёт оқимини алғов- далғов қилиб юрар эдилар.

Баҳоуддин Нақшбанд дарвеш – қаландарларнинг мана шундай нотинч ҳаёт тарзини ислоҳ қилиб, бутунлай ўзгартирди. У сўфийлар дарвешларнинг тарки дунё қилишига қарши чиқди. Баҳоуддин дарвешлар, сўфийларни ўзларининг осойишта , бежавотир яшашлари, бировларнинг кўлига қараб қолмасликлари учунҳалол меҳнат билан, масалан, ҳунармандчилик билан шуғулланишга чиқарди. Бу соҳада ўзи иборат кўрсатди, дастгоҳда тўқувчилик қилиб, нақш боғлаб, шогирдларига ҳунар ўргатди. Баҳоуддин қисман ҳазрати Султонул орифийн Аҳмад Яссавий изидан бориб, унинг нафс ва таъмагирликни қоралашига амалий жавоб тариқасида Туркистонда биринчилардан бўлиб дарвеш, сўфийларнинг ҳам меҳнат касб, ҳунар билан шуғулланиб, ҳам илм- маърифат олишни ёқалаб чиқди. Рухоний, сўфий, дарвешнинг қўли меҳнатда, ҳаёли худои- таъолода бўлиши керак деб ҳисоблади ва бу таълимотни ихчам, лўнда қилиб: “ Дил ба ёру , дастба кор” деган маънавий тамойилда теран ифодалади.

Баҳоуддин Нақшбанд жорий қилган бу янги удумга амал қилувчилар кундан-кунга, йилдан- йилга зиёда бўлиб борди. Бутун бошли дарвешларнинг жамоалари, минглаб қаландарлар тинч, осойишта ҳаётга қайтдилар. Улар ҳақ- таъоло йўлида маърифат ҳосила қилиш билан бир вақтда меҳнат қилиб, ўзларини-ўзлари боқа оладиган даражага етдилар. Хожанинг издошлари кўпайгандан кўпайди. Шу тариқа Бухорода оламга машҳур нақшбандийлик тариқати юзага келди.

Баҳоуддин Нақшбанд ва унинг издошлари тоат-ибодатни ҳамма олдида эмас, кўнглида, ҳаммадан ҳилватда бажариш, яъни зикри хилватда амал қиладилар. Ҳақнинг жамолини кўриш шарафига муяссар бўлиш учун беш хил босқич , беш хил мақом даражаларидан ўтиш зарур эди:

Биринчи босқич –мақоми қалб, яъни ибодат қилувчи фақат қалбига эътибор бериш керак.

Иккинчи босқич- мақоми садр, яъни ибодат қилувчи ўзининг бошига , ақлига қулоқ солиши керак.

Учинчи босқич – мақоми зикр. Бунда барча эътибор Аллоҳнинг зикр этишга қаратилади.

Тўртинчи босқич- мақоми руҳ. Бунда жисмни унитиб, фақат руҳий оламда яшаш керак.

Бешинчи босқич- мақоми “ло” йўқлик мақоми. Бунда Аллоҳгина абадий, қолган барча мавжудотлар йўқликка кетишидан аввал секин, кейин тез такрорлаш.

Табиат сир-синоатларга тўла. Аммо, энг сирли хилқат – бу инсон табиатидир. Хилқат бу инсоннинг маънавий табиатидир. Хусусан, Баҳоуддин Нақшбанд каби авлиёларнинг кўнглида не сирлар борлиги ёлғиз Аллоҳ таъолога аёндыр. Баҳоуддин каби улуғ зотларнинг сирларидан бири шуки, уларнинг руҳлари орадан кўп асрлар ўтгандан кейин ҳам мадад сўраганларга ёрдамга келади. Моддий қуроқларнинг кучи етмаган олис масофаларга ва даврларга руҳий тўлқинлар етиб бора олади. Инсон тоат-ибодат қилаётганида, Таврот, Забур, Қуръон, Инжил каби муқаддас китобларнинг оятларини чин дилдан тиловат қилаётганида ҳам шундай руҳий мўъжизалар юз беради. Пайғамбарлар, авлиёлар эса ана шу қудсият оламининг элчиларидурлар.

АҲМАД ЯССАВИЙ ТАСАВВУФИЙ ТАЪЛИМОТИДА ИНСОН ҚАДРИ ВА МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИ МУАММОСИ

Саитқосимов.А.ф.ф.д.проф.- ЖизДПИ
Шамшиева В.- ЖизДПИ, тадқиқотчи

Resume: The most common Sufi sects in Central Asia are Naqshbandi, Yassavia, Kubravia. In Sufism, the issues of educating the perfect man and raising his spiritual world are important issues. Ahmad Yassavi is a great Sufi scholar and a great representative of Sufism, who occupies a high place in the spiritual and enlightenment world of the Turkic peoples. Hodja Ahmad Yassavi left a great cultural legacy for generations to come. The thinker's collection "Devoni Hikmat" embodies universal principles such as truth, justice and humanity, and for centuries has been calling people to honesty and purity, religion, morality and decency. In the wisdom of the great thinker, the issue of educating the perfect man, which has been the main principle of the cultural development of human society since the creation of the world, has been at the center.

Марказий Осиёда сўфийлик шайхлар ва пирлар деб аталган устозлар раҳномолигида шаклланган алоҳида маърифий аҳамиятга эга бўлган маънавий воқелик сифатида тарқалди. Тасаввуф исломда янги тасаввуф-зоҳидий оқим бўлиб эл орасига ёйилган эди. Марказий Осиёда энг кенг тарқалган тасаввуф тариқатлари Нақшбандия, Яссавия, Кубравиядир. Тасаввуфда комил инсонни тарбиялаш ва унинг маънавий оламини юксалтириш масалалари муҳим масала ҳисобланади. Тасаввуфда комил инсон деганда барча илмлардан, зоҳирий ва ботиний билимлардан бохабар, қалбида ғайб асрори жўш уриб турадиган зот тушунилади.

Туркий халқлар маънавий-маърифий дунёсида ўзининг юксак ўрнини эгаллаб келаётган буюк мутасаввуф олим, тасаввуф таълимотининг улуғ намоёндаси, ҳазрат Навоийнинг таъбири билан айтганда “Туркистон халқларининг шайхул-машойихи” Хўжа Аҳмад Яссавий ўзидан авлодларга улкан маданий мерос қолдирди. Мамлакатимиз Президенти Ш.Мирзиёевнинг таъкидлашича, “Аҳмад Яссавийнинг ўлмас мероси буюк аждодларимиз – Жалолиддин Румий ва Юнус Эмро, Юсуф Хос Ҳожиб, Низомий Ганжавий, Махтумқули Фироғий ва Бобораҳим Машраб каби шоирлар қаторида туркий халқларнинг умумий маънавий бойлиги сифатида ардоқлаб келинади”¹⁸⁶.

Мутафаккирнинг “Девони ҳикмат” тўплами ҳақиқат, адолат, инсонийлик, тўғрилиқ каби умуминсоний тамойилларни ўзида мужассамлаштириб, асрлар давомида халқларни ҳалоллик ва покизаликка, дину диёнатга, ахлоқ ва одобга чорлаб келмоқда. Л.Мирзоҳидованинг фикрича, “Девони ҳикмат” асосан ислом дини ғоялари, шариат ҳукмлари, пайғамбаримиз суннатлари ва яссавия тариқати билан боғлиқ мавзуларни қамраб олган ва уларни кенг халқ қатламлари орасига олиб киришни бош мақсад қилиб қўйган¹⁸⁷.

Улуғ мутафаккир ҳикматларида дунё яралгандан бери кишилик жамияти маданий тараққиётининг асосий тамойили бўлган комил инсон тарбияси масаласи марказий ўринда туради. “Туркий халқлар тарихида кенг шухрат топган ва юксак маънавий нуфузга эришган улуғ зотлар жуда кўп бўлган, лекин Хожа Аҳмад Яссавийга ўхшаб асрлар мобайнида туркий қавмлар руҳоний ҳаётига раҳнамолик қилган ва шу кунларга қадар тасаввуф, адабиёт, маданият, ҳатто сиёсат жабҳасида таъсирини ўтказиб келган буюк сиймолар бармоқ билан санарлидир”¹⁸⁸.

Маърифатли ва иймонли кишиларгина ўзининг ҳалол-пок меҳнати билан маънавий бойлик яратувчи, изланувчи, инсофли, меҳнатсевар, тадбиркор, эл-юрт дардига малҳам

¹⁸⁶ Мирзиёев Ш.М. Туркий Кенгашининг видеоконференция шаклида ўтказилган норасмий саммитидаги нутқ. <https://president.uz/uz/lists/view/4272>

¹⁸⁷ Мирзоҳидова Л. XI-XII асрлар туркий адабиётида мажозий тасвир бадиияти. //Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати. Самарқанд – 2018

¹⁸⁸ Иброҳим Ҳаққул. Аҳмад Яссавий. –Тошкент, Ғ.Ғулом, 2001. –Б 3.